

Прокопюк А.

СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ І ТИПОЛОГІЯ

Визначено концептуальні засади дослідження структури економіки регіону. Запропоновано типологію структури економіки регіону за низкою критеріїв. Обґрунтовано напрямки формування регіональної політики та її взаємозв'язку із структурною політикою на національному та регіональному рівнях. Мета статті полягає у розробленні концептуальних засад дослідження структури економіки регіону, зокрема в частині визначення сутності та типологізації структури економіки регіону. Структура економіки регіону а отже і економічного розвитку, дуже багатопланове поняття, розкривається з позиції різних точок зору і відображає співвідношення на всіх рівнях господарської системи. Доведено, що визначальну роль в ході реалізації структурних трансформацій економіки регіону відіграє структурна політика. Державне регулювання структурних змін здійснюється на основі аналізу сформованої структури, прогнозних оцінок, що дозволяють визначити необхідні напрямки зміни наявної структури і співвідношення елементів нової структури, а також вироблення методів сприяння досягненню орієнтирів.

Ключові слова: *регіон, структура економіки регіону, структурні деформації, структурна трансформація, регіональна політика, структурна політика.*

Постановка проблеми. Структурні зміни дедалі частіше стають предметом досліджень в економічній науці у зв'язку з виникненням інформаційної економіки, появою транзакційного сектора, різних деформацій у структурі споживання, мотивацій, уподобань. Особливе місце в системі структуризації національної економіки належить структурі економіки регіонів. Остання, з одного боку, виступає як результат структурної та регіональної політик, що реалізуються на національному рівні, з іншого – обумовлює структуру економіки країни загалом. Відповідно, забезпечення довготривалих раціональних співвідношень та взаємозв'язків між усіма елементами регіональної системи, досягнення оптимальних пропорцій між ними як основи забезпечення сталого розвитку територій розглядаються як одні з пріоритетних завдань державної регіональної політики в цілому і регіональної структурної політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем диспропорційного розвитку регіонів присвячені роботи В. Геєця, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Данилишина, М. Джамана, Ю. Орловської, В. Приходько, В. Прушківського, І. Сторонянської, Л. Чернюк та багатьох інших. Особливий внесок у дослідження галузевої структури економіки й економічної системи зробили українські вчені: Л. Шинкарук, А. Ігнатюк, З. Герасимчук, І. Крючкова, Я. Жаліло, В. Точилін та інші.

Постановка завдання. Незважаючи на

значний доробок з даної проблематики, додаткового вивчення потребує питання теоретичного осмислення сутності поняття «структура економіки регіону», розроблення типології економічного розвитку регіону. Окрім цього постає об'єктивна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження структурних трансформацій регіонального розвитку; ідентифікування та систематизування наукових підходів до розроблення концептуальних і прикладних засад формування державної регіональної політики та визначення стратегічних пріоритетів структурних трансформацій в економіці регіонів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробленні концептуальних засад дослідження структури економіки регіону, зокрема в частині визначення сутності та типологізації структури економіки регіону.

Опис основного матеріалу дослідження. Економічний розвиток є багатоплановим процесом, що включає економічне зростання, підвищення якості та рівня життя, комплексні структурні зрушення. Даний процес пов'язаний із серйозними протиріччями і не завжди демонструє пряолінійне зростання, а характеризується нерівномірністю (має складну структуру фаз спаду і підйому). Тенденції розвитку можуть набувати позитивних і негативних проявів. Відбуваються кількісні і якісні зміни. Дана суперечлива динаміка чітко простежувалась в 90-х роках у вітчизняній економічній системі, коли трансформаційні процеси супроводжувалися і обумовлювалися вагомими структурними зрушеннями: реформуванням структури відносин власності, істотними

зрушеннями в структурах фаз відтворення на мега-, макро-, мезо-, мікро- і нано- рівнях її функціонування, в структурах реального і фінансового секторів економіки, в структурах традиційних і інноваційних сфер економічних відносин, в структурі цілей і завдань економічного розвитку, в структурах традиційного та інноваційного стратегування економічного зростання. Істотні зміни відбувалися і в сегментах інфраструктури, що забезпечують функціонування і розвиток економічної системи. Можна стверджувати, що успішність і стійкість динамічного економічного розвитку суспільства залежить від досконалості і якості його структур і інфраструктури, які характеризують специфіку і конкурентоспроможність національної економічної системи.

Економічна система регіону має властивість стійкості, яка забезпечується її фракталами, тобто традиціями і властивістю динамічності, яка забезпечується її оновленням, тобто інноваціями. Стійкість її розвитку залежить від досконалості, якості і динамічності структур і механізмів їх взаємодії. Традиції економічної системи виступають фундаментальними інноваціями, їх генетичним середовищем, оновлення якого залежить від динаміки «творчих руйнувань» (Й.А.Шумпетер) [1], тобто власне інновацій, забезпечених інвестиціями.

На підставі цього методологічного положення вважаємо за доцільне виділити основні групи взаємодіючих структур економічного розвитку регіону, які типологізуємо за такими критеріями як:

- форма власності. Це базисна архітектоніка структури економічного розвитку регіону, яка включає сукупність форм суспільного виробництва і форм привласнення на основі визначеної власності;

- спосіб взаємодії виробників благ із засобами виробництва. Визначає конкретну форму взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин в регіоні;

- інституційне забезпечення. Характеризує сукупність інститутів, правил і норм, що регулюють взаємозв'язки суб'єктів структур економічної системи;

- комунікативно-синергетична взаємодія структур економічної системи регіону. Характеризує взаємозв'язок традиційних, фрактальних та інноваційних властивостей, які забезпечують сталий розвиток регіональної економічної системи. Визначає ступінь стійкості системи;

- визначальний сектор економічної системи регіону, що характеризує її спеціалізацію (реальну і фінансову);

- рівень функціонування: мезо-, мікро- і нано- економіка.

Крім даної типологізації структур економічного розвитку регіону можливим є їх укрупнений поділ на економічні ендогенні структури (господарюючі одиниці), у взаємозв'язку яких розкривається зміст економічної системи, і неекономічні екзогенні структури (освіта, наука, культура). Останні в теорії і господарській практиці відносяться до категорії інфраструктури, яка впливає на зміст національної економічної системи.

Якщо економіка розглядається у вигляді системного утворення, то відповідно вона набуває форми економічної системи, і економічний розвиток набуває вигляду трансформаційних системних змін структури в залежності від умов сучасного технологічного укладу. При цьому існує не простий набір елементів структур системи, а ієрархічна побудова її системоутворюючих елементів.

Характерною особливістю системи виступає наявність функцій, які може реалізувати лише цілісний об'єкт, а елементи виконати цього не спроможні. Структура економічної системи регіону - це її найважливіша характеристика. Кожна економічна система регіону має наступні малі підсистеми: домашні господарства, підприємства, галузі, економіко-політичні системи, техніко-економічні та інші, засновані на поділі і кооперації праці. Джерелом економічного розвитку є суспільний поділ праці, що призводить до спеціалізації і формування нових економічних зв'язків, перетворюючи економіку в єдину систему.

Структура економіки регіону, а отже і економічного розвитку, дуже багатопланове поняття, розкривається з позиції різних точок зору і відображає співвідношення на всіх рівнях господарської системи. Прийнятим в науці і практиці є виділення наступних структур:

1. Галузева структура економіки. Галузева структура характеризує співвідношення, взаємозв'язки і пропорції між різними галузями і підгалузями в системі національного господарства чи економіки регіону. Формування галузевої структури економіки відбувається на основі суспільного поділу праці. Галузева структура складна, динамічна і піддається кількісним і якісним змінам, перебуваючи під впливом науково-технічного прогресу, суспільно-історичних умов, циклічного розвитку економіки і низки інших чинників. Виділення в системі господарства основних сфер економіки (сільського та лісового господарства, промисловості та будівництва, транспорту, торгівлі та інших галузей сфери послуг)

обумовлює загальний поділ праці. Далі, в ході конкретизації в кожній з цих сфер виділяють самостійні галузі на основі поділу праці, а відображенням внутрішньогалузевого поділу праці є підгалузі.

У процесі функціонування суспільного відтворення формуються тісні міжгалузеві взаємозв'язки, вивчення яких дозволяє здійснювати прогнозування розвитку економіки регіону та країни загалом. Необхідність аналізу цих взаємозв'язків була покладена в основу моделі міжгалузевого балансу, розробленої в 30-х рр. минулого століття В. В. Леонтьєвим [2]. Модель В. В. Леонтьєва «витрати - випуск» відображає кількісні співвідношення між витратами ресурсів і випуском продукції в кожній галузі національного господарства чи окремої території, показує рух товарів і послуг з однієї галузі економіки в усі інші [3, 4].

Історично, впродовж XX ст., галузева структура економіки постійно змінювалась. На початку XX ст. у формуванні суспільного продукту західних країн переважали природоексплуатуючі сфери діяльності (галузі первинної переробки природної сировини), сільське господарство; було покладено початок розвитку машинобудування. Далі, в середині XX ст. спостерігається стрімке зниження питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства в загальному обсязі виробленого ВВП і різке зростання частки сфери послуг [5].

2. Відтворювальна структура. Дана структура відображає співвідношення складових елементів суспільного продукту на основі їх функціонального призначення. В економічній теорії при аналізі суспільного продукту в якості основних виділяються наступні відтворювальні пропорції: пропорції між обсягом виробництва засобів виробництва і обсягом виробництва предметів споживання - вони описують натурально речовий склад виробленого валового суспільного продукту; пропорції між необхідним і додатковим продуктом, що характеризують структуру розподілу виробничого національного доходу між працею і капіталом; пропорції між фондами витрат та заощаджень, що показують структуру розподілу валових заощаджень; пропорції між фондами заощаджень і споживання в складі використаного національного доходу, що відображають структуру його розподілу залежно від тієї функціональної ролі, яку виконують в задоволенні поточних потреб, або беруть участь в формуванні продукту для задоволення майбутніх потреб.

Галузева структура виробництва дозволяє проаналізувати сформовану систему розподілу

виробничих ресурсів за основними видами діяльності, а також характеризує частку окремих галузей (і їх роль) у формуванні загального обсягу національного продукту. Виходячи з різних умов економічного розвитку суспільства, галузева структура може зазнавати трансформацій, динаміка яких характеризується ступенем і інтенсивністю здійснення змін [6].

3. Регіональна структура являє собою сукупність пропорцій, що характеризують розміщення продуктивних сил по регіонах країни. Вона дозволяє виявити особливості територіального поділу праці в межах окремої країни. Регіональна структура виражається часткою кожного регіону у виробленому ВВП держави. В умовах глибокого суспільного поділу праці необхідна горизонтальна і вертикальна інтеграція, виникають стійкі зв'язки у виробництві конкретних видів продукції, тобто відбувається формування виробничої кооперації. Як правило, кооперативні зв'язки відповідають і співвідносяться з географічним розміщенням продуктивних сил території країни і забезпечують мінімізацію транспортних витрат. При наявності в країні депресивних регіонів регіональна політика повинна бути спрямована на подолання кризових явищ в них, на вирівнювання їх соціально-економічного розвитку, забезпечення відповідного рівня життя населення в кожному регіоні, а також стабільності соціально-економічної ситуації в усіх регіонах.

4. Зовнішньоторговельна структура визначається пропорціями між різними товарними групами в експорті та імпорті продукції. По суті, вона відображає структуру національного господарства як з позицій її зовнішніх економічних зв'язків, так і з позицій рівня розвитку національної економіки.

Структурні перетворення в регіоні - це зміна економічних відносин з метою модифікації структури економіки регіону. Значною мірою вони обумовлені трансформацією відносин власності (зокрема через приватизацію), а також проведенням заходів, спрямованих на підвищення ефективності розподілу і використання ресурсів. Економічна політика як національного, так і регіонального рівня повинна враховувати можливі наслідки таких перетворень, оскільки різкі, тим більше економічно необґрунтовані, а лише політично мотивовані зміни структури можуть призводити до глибоких і гострих наслідків, навіть криз, що охоплює не тільки регіональну, а й національну економіку. При цьому регіональні органи влади повинні виходити з міркувань доцільності, сприяти перебудові структури економіки, сприяти

формуванню оптимальних співвідношень попиту і пропозиції на продукцію різних галузей. Очевидно, що перетворення структури економіки не може бути і не повинно здійснюватися виключно ринковими методами. Необхідна грамотна економічна політика, цілеспрямована і мотивована. Зауважимо, що трансформація економіки регіону не може відбуватись відособлено від економічної ситуації в державі. Тобто зміни у структурі економіки регіону безпосередньо залежать від політики структурних зрушень, яка реалізовується на національному рівні. При цьому зміна структури економіки в принципі не може відбуватись виключно за допомогою ліберальних методів та інструментів в процесі розвитку інститутів ринку. Це вимагає розробки і реалізації ефективної промислової політики в рамках державної економічної політики [7].

Різкі структурні трансформації можуть обумовити неоднозначні наслідки для економіки регіону, держави, або навіть для зовнішньоекономічних зв'язків та спровокувати формування структурних криз. Структурні кризи проявляються в окремих сферах економічної системи, що істотно відрізняє їх від циклічних криз, що виявляються в зміні кон'юнктури економіки. Сутність структурної кризи передбачає її вплив на галузі господарства регіону та держави впродовж тривалого періоду. Структурні кризи носять характер тривалого нециклічного явища і проявляються в порушенні загальноекономічних пропорцій, що може спричинити занепад окремих галузей чи видів діяльності. Нерівномірність економічного розвитку в територіальному масштабі є однією з

основних криз. Галузева структура економіки зазнає змін нерівномірно в різних регіонах, що може призвести до поглиблення міжрегіональних диспропорцій в країні. Техніко-економічною причиною структурних криз є зростання невідповідності щодо технологічного способу виробництва внаслідок використання нових технологій, революційних і еволюційних змін в межах виробництва.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на зазначене, чим структура економіки регіону є динамічнішою і чим вища еластичність суспільних і соціально-економічних умов розвитку регіону, тим ефективнішу структуру економіки можна отримати на виході модернізації. Визначальну роль в ході реалізації структурних трансформацій економіки регіону відіграє структурна політика, яка являє собою систему заходів державного регулювання з метою створення умов для сталого довготривалого економічного зростання і перебудови структури економіки з метою захисту і стимулювання галузей, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках, або розвиток яких відповідає національним інтересам.

Подальші дослідження в межах тематики мають стосуватись вироблення наукових засад модернізації механізмів державного регулювання структурних змін, прогнозування можливих наслідків їх практичної імплементації, визначення необхідних напрямків зміни наявної структури економіки регіонів і співвідношення елементів нової структури, а також вироблення методів досягнення визначених орієнтирів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М: Прогресс, 1982. – 452 с.
2. Леонтьев В.В. Избранные произведения. В 3 томах / Том 2. Специальные исследования на основе методологии "Затраты-выпуск" / В.В. Леонтьев – М.: Экономика. – 2006. – 544 с.
3. Ляшенко І.М. Економічні гіпотези та динаміка рівноважних цін в моделі Леонтьєва «витрати-випуск» / Ляшенко І.М., Ляшенко О.І., Онищенко А.М. // Економічна кібернетика. – 2009.– №3-4.
4. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку / І.М. Ляшенко. – К.: Вища школа. – 1999. – 236 с.
5. Экономическое развитие, рост и структурные изменения [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.be5.biz/ekonomika/e010/21.htm>
6. Добрынин А. И. Экономическая теория / Под ред. А. И. Добрынина, Л. С. Тарасевича, 3-е изд. - СПб.: Изд. СПбГУЭФ, Изд. «Питер», 2004. - 544 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://financecredit.biz/ekonomicheskaya-teoriya/165-vosproizvodstvennaya-otraslevaya-16145.html>.
7. Герасимов Б.И. Структурная перестройка экономики / Герасимов Б.И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yourlib.net/content/view/14353/164/>

REFERENCES

1. Shumpeter, Y. A. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Theory of Economic Development]*. Moscow: Progress [in Russian].
2. Leont'yev, V. V. (2006). *Izbrannyye proizvedeniya. V 3 tomakh / Tom 2. Spetsial'nyye issledovaniya na osnove*

методології «Zatraty-vypusk» [Selected Works. In 3 Volumes / Volume 2. Special studies on the basis of the methodology «input-output»]. Moscow: Economics [in Russian].

3. Lyashenko, I. M., Lyashenko, O. I. & Onishchenko, A. M. (2009). *Ekonomichni hipotezy ta dynamika rivnovaznykh tsin v modeli Leont'yeva «vytraty-vypusk»* [Economic hypotheses and dynamic equilibrium prices Leontief model «input-output»]. *Ekonomichna kibernetika – Economic Cybernetics*, 3-4 [in Ukrainian].

4. Lyashenko, I. M. (1999). *Ekonomiko-matematychni metody ta modeli staloho rozvytku* [Economic-mathematical methods and models for sustainable development]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

5. *Ekonomika*. (2010). *Ekonomicheskoye razvitiye, rost i strukturnyye izmeneniya* [Economic development, growth and structural change]. Retrieved from <http://www.ekonomika/e010/21.htm>

6. Dobrynina, A. I. & Tarasevicha, L. S. (Eds). (2004). *Ekonomicheskaya teoriya* [Economic theory]. St. Petersburg: Peter [in Russian].

7. Gerasimov, B. I. (2013). *Strukturnaya perestroyka ekonomiki* [Economic restructuring]. Retrieved from <http://yourlib.net/content/view/14353/164/> [in Russian].

Одержано 15.09.2016 р.